

Devastované štukatury zahradního pavilonu zámku v Gořanově

Vladislava ŘÍHOVÁ; Zuzana KŘENKOVÁ; Lucie BARTŮŇKOVÁ; Pavla JANDOVÁ

ANNOTACE: Studie se věnuje restaurátorskému průzkumu raně barokního zahradního pavilonu v Gořanově (Gorzanów, Polsko), který vznikl v roce 1667. Stavba je i se štukovou, malířskou a grottovou výzdobou velmi devastovaná. Rešerše sleduje štukové dekorace s důrazem na postupy jejich vzniku, které jsou kvůli stavu degradace dobře patrné, soustředí se na popis dochování a na rekonstrukci původní podoby na základě zachovaných historických fotografií.

Úvod

Kladské hrabství patřilo od raného středověku do roku 1742 mezi integrální součásti českých zemí. V jeho prostoru se tak nachází řada středověkých a raně novověkých uměleckých památek, které mají těsný vztah k českým uměleckým centrům. Na tomto místě bychom chtěli upozornit na rozsáhlou raně barokní venkovskou rezidenci v Gořanově (Gorzanów, Grafenort), již vlastnil rakouský hraběcí rod Herbersteinů.

Nejrozsáhlejší zámecký areál v Kladské kotlině byl budován postupně během druhé poloviny 17. století. Přestavbou pozdně renesančního objektu vznikl od roku 1653 zámek rozložený kolem tří nádvorí, který byl doprovázen komponovanou barokní zahradou s nezbytnými kašnami, sochami a drobnými architekturami. Z vybavy zahrady se dodnes zachoval pouze centrální pavilon, jehož štukové výzdobě se budeme věnovat v následující studii.

Otisk hraběcí reprezentace je v Gořanově dodnes dobře čitelný, ačkoliv rezidence se svým zázemím prošla různými změnami, z nichž nejcitelnější přinesla druhá polovina 20. století. Poválečné vysídlení původních obyvatel z Kladska, osazení novousedlíků, ztráta původního využití objektů, exploatace budov a několik desetiletí naprosté neúdržby skončily masivní devastací objektů. Rekonstrukční a restaurátorské zásahy v budově zámku zahájila až roku 2012 Fundacja Pałac Gorzanów. Přišly přislověných „deset minut po dvanácté“. Ačkoliv se v zámku dodnes zachovala řada nástěnných maleb, dekorativně malovaných záklopových stropů nebo štukatur, devastace děl byla už tak pokročilá, že se je nepodařilo pro budoucnost zachovat v autentické podobě a na původních místech. Ve značně zdevastovaném stavu se nachází i raně barokní zahradní pavilon v zahradě pod zámkem. Zde je rozsah, kterého poškození dosáhlo, jen málo pochopitelný, protože tato drobná budova poutala po celé 20. století intenzivní zájem historiků umění a byla i s výzdobou mnohokrát publikována

v odborné literatuře jako nejvýznamnější dílo svého typu ve Slezsku. Přesto trpěla na prostým nedostatkem údržby, za posledních sedmdesát let své existence ztratila velkou část autentické štukové a malířské výzdoby a dnes můžeme v parku zkoumat pouze zdevastované torzo. Stavba je ohrožena i v současnosti a pro dokreslení stačí snad jen zmínka, že při naší poslední návštěvě sloužila jako dočasné skladiště sena a útočiště slepic.

Pro tristní situaci pavilonu existuje palčivě srovnání – v rámci našeho průzkumu byl vznik budovy nově datován do roku 1667. Můžeme ji tak klást po bok jiné realizace stejného typu – centrálního pavilonu Květné zahrady v Kroměříži (tzv. Rotundy), která byla stavěna v roce 1667 podle plánů Giovannioho Pietra Tencally a s jejímž vnitřním vybavením se začalo o rok později.¹

Štukatury gořanovského pavilonu jsou v publikované literatuře tradičně spojovány se skupinou tvůrců kolem pražského stavitele Carla Luraga. I tento fakt přispěl k možnosti žádat o finance na výzkum pavilonu z česko-polského přeshraničního projektu.² Díky němu v roce 2018 vznikala koncepce rekonstrukce a restaurátorského zásahu,³ již předcházela archivní, stavebněhistorický a restaurátorský průzkum.⁴ Samotný restaurátorský průzkum byl proveden nedestruktivními i destruktivními metodami.⁵ V budově byly zhotoveny páskové, případně přerušované stratigrafické sondy v liniích, a to v malířských nátěrech, omítkových vrstvách a štukách včetně druhotných plastických doplňků. Místy byly provedeny malé informační sondy sahající až na povrchy zdiva. Při průzkumu in situ jsme kladli důraz na zjištění souvislostí barevných řešení pasivních ploch a plastických prvků. Dále byla mapována celková kondice štukatur a nástěnných maleb. Hlavním cílem průzkumu bylo zjistit, zdokumentovat a vyhodnotit současný stav a autenticitu dochování jednotlivých štukových prvků. Zajímá nás druh i rozsah poškození štukatur a míra druhotných úprav. Závěrečně vyhodno-

cení vedlo ke stanovení základní koncepce a doporučených zásad pro podobu budoucího restaurátorského zásahu.⁶

Následující studie prezentuje z celého výzkumu jen jeden výsek badatelského problému. Věnujeme ji štukaturám, které jsme sledovali *in situ* a též pomocí archivní a literární rešerše. Postupná devastace je pro ně zničitější, rozpadající se dílo však nabízí jinde nevidaný pohled „pod ruce“ barokních tvůrců, který chceme čtenáři pomoci odhalit. Kromě soustředění na štukový soubor se v závěru zamýš-

■ Poznámky

1 Ondřej Zatloukal – Martin Pavlíček – Radka Nokkala Milotová, Květná zahrada v Kroměříži, 1665–1675, in: Rostislav Švácha – Martina Potůčková – Jiří Kroupa (edd.), Karel z Lichtensteinu-Castelcornu (1624–1695): místa biskupovy paměti, Olomouc 2019, s. 155–202.

2 Projekt *Mezi Slezskem a Čechami – renesanční památky na venkově / Między Śląskiem i Czechami – renesansowe zabytki wiejskie* byl financován z prostředků EFRR prostřednictvím Euroregionu Glacensis. Jeho řešiteli byli Institut lidového kulturního dědictví, z. s., a Fundacja Pałac Gorzanów.

3 Zuzana Křenková – Vladislava Říhová, *Koncepce záměru stavební obnovy a restaurování zahradního pavilonu zámku v Gořanově*, srpen 2017 – duben 2018 (nepublikovaný rukopis, uloženo v archivu autorek).

4 Zuzana Křenková – Vladislava Říhová, *Zahradní pavilon zámku v Gořanově – archivní průzkum k dějinám budovy*, listopad 2017 – duben 2018. – Zuzana Křenková – Vladislava Říhová, *Nedestruktivní stavebně-historický průzkum zahradního pavilonu zámku v Gořanově*, srpen 2017 – duben 2018. – Lucie Bartůňková – Pavla Jandová, *Restaurátorský průzkum raně barokního zahradního pavilonu v zámeckém parku v Gořanově*, srpen 2017 – červen 2018 (nepublikované rukopisy, uloženy v archivu autorek).

5 Nedestruktivní metody: vizuální průzkum, perkusní metoda, průzkum v ostrém bočním nasvícení; destruktivní metody: sondáž včetně odběru vzorků pro laboratorní průzkum.

6 Křenková – Říhová, *Koncepce záměru...* (pozn. 3).

líme nad faktem, proč unikátní objekt s unikátní výzdobou skončil jako kurník na okraji zájmu památkové péče.

Hraběcí rezidence v Gořanově

Vznik gořanovské rezidence se pojí se jménem Johanna Friedricha von Herberstein (1626–1701). Příslušník štyrského rodu se do Gořanova přišel v roce 1651 díky sňatku s Marií Maxmilianou Annenbergovou.⁷ Poté, co jeho první žena v roce 1664 zemřela, se znovu oženil s Marií Elisabethou von Truchsess, rozenou Wagensperg. K budování rodové rezidence, která se stala majorátním sídlem slezské větve Herbersteinů, manželé přistoupili záhy, na začátku 50. let 17. století. Palác vznikl postupnou úpravou staršího zámku a byl rozšířen o množství dalších staveb. V literatuře se výstavba zámku klade mezi léta 1653 (datace vstupního portálu paláce) a 1657 (datace věže). V interiérech se dodnes zachovala velká část náročné dobové výzdoby včetně štukatur saly terreny a kaple, iluzivních i figurálních nástěnných maleb a malovaných záklopových stropů. Na zámeckou budovu bezprostředně navázala tvorba okrasné zahrady s řadou kratochvilných staveb.

Herberstein financoval také další stavby v blízkém okolí sídla. V první fázi se jednalo o úpravu farního kostela sv. Máří Magdalény, který byl vybaven náročnou štukovou výzdobou a vysvěcen roku 1658. Následovalo doplnění kostelního areálu kaplemi sv. Barbory a sv. Františka Xaverského a výstavba centrály kaple sv. Antonína Paduánského v nedalekém lesíku na kopci naproti zámku. Na okraji sousední obce Staré Lomnice nechal hrabě v letech 1663–1664 postavit také zvěřinec s rybníkem a loveckým zámečkem.

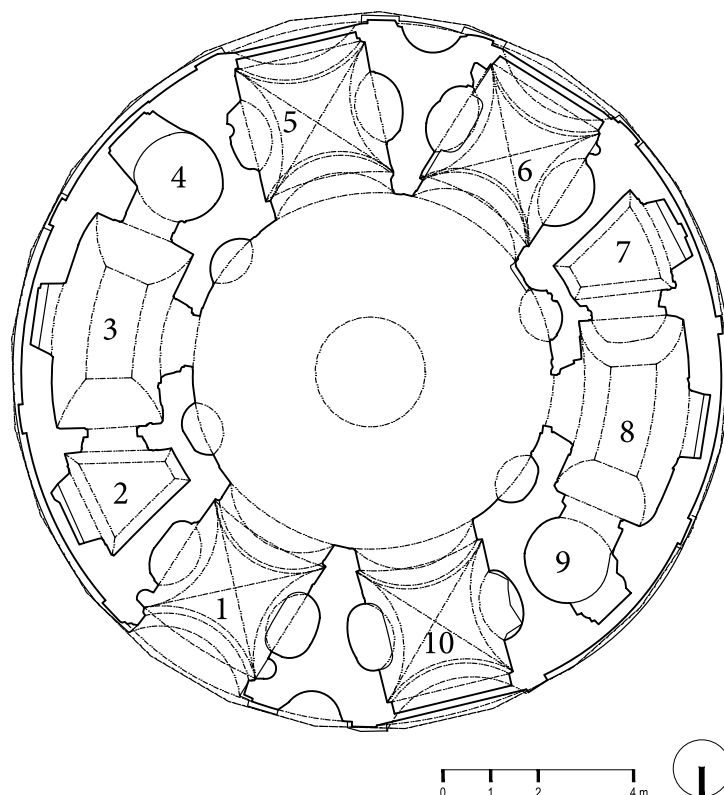
Rezidence se brzy stala cílem různých aristokratických návštěv. „*Giardino galantissimo*“ u zámku opakovaně navštívil i kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu.⁸ Bohužel zahradu známe jen z ikonografických pramenů⁹ a její vybavení

■ Poznámky

7 Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Familienarchiv Herberstein, Herrschaft Grafenort, Urb H/31 (K Gruppe 134/3), *Pro Memoria auf der Graf Herbersteinisch Herrschaft Grafenort von a 1624 bis 1730*.

8 Katrin Keller – Alessandro Catalano (Hrsg.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, Wien – Böhlau 2010, sv. 7, s. 351–352.

9 Veduty byly publikovány zde: Marzanna Jagiello – Wojciech Brzezowski, *Ogrody na Śląsku, Tom. I. Od Średniowiecza do XVII wieku*, Wrocław 2014, s. 204–223. – Marzanna Jagiello – Wojciech Brzezowski, *Ogrody rezydencji gorzanowskiej w XVII i XVIII w.*, *Architectus* 2016, 4 (48), s. 23–51.

Obr. 1. Řez zahradním pavilonem, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Nákr: Vojtěch Kmošek, 2020.

Obr. 2. Půdorys zahradního pavilonu, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Nákr: Vojtěch Kmošek, 2020.

3

4

Obr. 3. Zahradní pavilon, asi 1667, pohled od jihu, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

Obr. 4. Centrální prostor zahradního pavilonu, pohled od západu, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

5

6

Obr. 5. Centrální prostor zahradního pavilonu, pohled do klenby, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

Obr. 6. Klenba centrálního prostoru pavilonu s průhledem do lucerny, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

z poznámek v dobových inventářích.¹⁰ Ze souboru drobných staveb se dodnes zachoval pouze centrální pavilon označovaný na konci 17. století jako „*Neue Lusthauß*“.¹¹

Datace stavby a atribuce štukatur v přehledu bádání

Pro výzkum dějin zahradního pavilonu jsou důležité zachované epigrafické prameny. Soubor nápisů sledujících události mezi lety 1617–1887 zdobí vnitřní stranu druhotných zazdívek oken v lucerně. Vznikly zřejmě po obnově pavilonu roku 1786 a retrospektivně uvádějí, že pavilon vznikl v letech 1637–1638 a 1640 a byl postaven Johanem Fridrichem hrabětem z Herbersteinu. Stavitel a štukatér měli pocházet z Itálie a nákres ze Schönbrunn u Vídně.¹² Nápis, s nímž se vyrovnávali další badatelé, jsou už na první pohled zavádějící, protože v roce 1637 bylo Johannu Fridrichovi von Herbersteinu teprve jedenáct let a Gořanov patřil jeho budoucímu tchánovi.

Publikovaná literatura eviduje pavilon a jeho výzdobu už od počátku 19. století. Poprvé snad v roce 1816 čteme o „... eine Grotte mit kostbaren Schnörkeln und Laubwerck überladen“,¹³ v roce 1852 se dozvídáme, že pavilon je aktuálně zchátralý, a poprvé čteme jeho datování do let 1637–1640.¹⁴ Systematičtěji se objektu věnuje až Hans Lutsch, dataci pavilonu ponechává a jeho štukovou výzdobu srovnává se štukaturami v kapli sv. Jiří a v sale terreně v sousedním paláci a akcentuje její blízkost štukovým realizacím na zámku v Náchodě z ro-

ku 1654.¹⁵ Toto srovnání uvedlo gořanovskou práci do kontextu tvorby členů dílny Carla Luraga a mělo zásadní vliv na pozdější bádání.¹⁶ Lutschovu publikaci doprovodil také fotografický svazek, který je dodnes důležitým zdrojem informací o autentické podobě interiéru stavby.¹⁷

Slezský historik umění Bernhard Patzak věnoval pavilonu dva texty, mladší doplnil i čtveřicí snímků zachycujících dnes již neexistující sochy v nikách vstupů.¹⁸ Figurální štukatury označil za hrubě modelované, ornamentální za přesvědčivější. Věnoval se i námětům – monumentální figurální kompozice popsal jako zobrazení Herkulových činů a únosu Sabine. Základní data z nápisů lucerny zhodnotil sice kriticky, ale i přesto bylo výsledkem rané datování a odkaz na hypotézu, že pavilon vznikl ještě za Herbersteinova tchána Hanse Arbogasta von Annenberg. Patzak věnoval pozornost i dalším gořanovským památkám – farnímu kostelu a zámku, s nimiž spojil z archiválií známá jména štukatérů a stavitelů, v případě pavilonu tak ale neučinil.¹⁹

V poválečné odborné literatuře byla postupně publikována různorodá autorská připsání stavby pavilonu i provedení štukatur. Bádání však nepřineslo zásadní posuny ve výzkumu ani jednoznačná autorská určení. Konstanty Kalinowski štuky spojil do skupiny s dalšími gořanovskými štukaturami v zámku a kostele a datoval je mezi léta 1653–1658.²⁰ Jako au-

■ Poznámky

¹⁰ Křenková – Říhová, *Zahradní pavilon zámku v Gořanově...* (pozn. 4). – Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta majątku Gorzanów, sign. 78, *Schloss Inventarium*; sign. 45, *Vergleich zwischen dem Besitzer den Herrschaft und seinem Nachfolger* (Inventare).

¹¹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta majątku Gorzanów, sign. 78, *Schloss Inventarium*.

¹² „1637 – 38 und 1640 ist diese Grotte gebauht worden von Joan Fridrich Hr: Grafen v: Herberstein; Kostet in Sum(m)a 22000 Thaler; Bau Meister und Stuccetier waren auß Wälschland; der Abriß war auf Schönbrunn bey Wien.“ Křenková – Říhová, *Zahradní pavilon zámku v Gořanově...* (pozn. 4). Zde je uvedena analýza všech zachovaných nápisů.

¹³ Johann Joseph Dittrich, *Bemerkungen auf einer Reise durch die Grafschaft Glatz und das angrenzende Schlesien*, Schweidnitz 1816, s. 127.

¹⁴ Julius Krebs, *Der Sudetenführer. Taschenbüch für Reisende in das Schlesische Gebirge*, Breslau 1852, s. 149.

¹⁵ Hans Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien. 2: Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks Breslau*, Breslau 1889, s. 48–52.

¹⁶ Bez výhrad je přijali například: Georg Dehio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, Bd. II. Nordostdeutschland*, Berlin 1926, s. 128. – Wilhelm Schaetzke, *Schloss Grafenort, Die Glatzschafft Glatz*, in: *Illustrierte Zeitschrift der Glatzer Gebirgsverein IX*, 1914, s. 49–54. – August Griesbach, *Zur Baugeschichte*, in: *Die Kunst in Schlesien*, Berlin 1927, s. 92.

¹⁷ Hans Lutsch, *Bilderwerk schlesischer Kunstdenkmäler*, Breslau 1903.

¹⁸ Bernhard Patzak, *Die Badegrotte der Grafenort Schloßparkes*, in: *Unterhaltungs-Beilage der Schlesischer Zeitung*, č. 553, 31. X. 1920, s. 1. – Bernhard Patzak, *Die Badegrotte der Grafenort Schloßparkes*, in: *Guda Obend! heimatliches Jahrbuch für die Grafschaft Glatz und ihre Nachbargebiete XXII*, 1932, s. 39–42.

¹⁹ Bernhard Patzak, *Das Schloss deren Herberstein in Grafenort (Grafschaft Glatz)*, in: *Guda Obend! heimatliches Jahrbuch für die Grafschaft Glatz und ihre Nachbargebiete IIXX*, 1928, s. 85; Bernhard Patzak, *Die katholische Pfarrkirche zu Grafenort. Eine kunstgeschichtliche Studie*, in: *Die Kultur. Beilage der Schlesischer Volkszeitung*, 1926, č. 12, s. 285, 292.

²⁰ Konstanty Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 38–45.

7

Obr. 7. Předstíň č. 10 s monumentální figurou, zabradní pavilon, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

Obr. 8. Centrální prostor zabradního pavilonu, portál s erbem rodiny Herbersteinů, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

8

chovaných štukových figur ve vstupech, které identifikují jako berniniovsky orientované postavy Herkula s Anteem, Pluta unášejícího Proserpinu, Borea a Orithyia a Neptuna s Amfytritě a považují je za alegorie živlů. Stavbu nakonec interpretují jako vzorový objekt pro zahradní pavilon realizovaný údajně o něco málo později v Květné zahradě v Kroměříži. Jejich texty však provází řada faktických nesrovnalostí a z hlediska dějin a stavebního vývoje samotného pavilonu nepřinášejí nové informace.

■ Poznámky

21 Konstanty Kalinowski, *Architektura doby baroku na Śląsku*, Warszawa 1977, s. 38–41. Zde znovu publikuje půdorys pavilonu, který je sice oproti předchozí publikaci doplněn, ale stále je chybný. Konstanty Kalinowski, *Die Barockskulptur in Schleisen in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: K. Kalinowski (red.), *Barockskulptur in Mittel- und Osteuropa*, Poznań 1981, s. 59–60. – Konstanty Kalinowski, *Režba barokowa na Śląsku*, Warszawa 1986, s. 87–87; Konstanty Kalinowski, *Barock in Schlesien. Geschichte, Eigenart und heutige Erscheinung*, Augsburg, 1989, s. 27–28, 103–104.

22 Krzysztof Eysymontt, *Ogród w Gorzanowie*, in: G. Kaczmarczyk (red.), *Dokumentacje naukowo-historyczne PKZ*, Warszawa 1976, s. 1–20. – Krzysztof Eysymontt, *Śląskie ogrody XVII i XVIII wieku*, in: Z. Świechowski (red.), *Z dziejów sztuki śląskiej*, Warszawa 1978, s. 273–303.

23 Elżbieta Kołaczkiwiczowa, *Włoskie koneksie śląskich dekoracji stiukowych*, in: *Nobile claret opus. Studia z historii sztuki dedykowana Mieczysławowi Zlatowi*, Wrocław 1998, s. 342. Autorka vychází ze své disertace: Elżbieta Zakrzewska Kołaczkiwiczowa, *Stiukowe dekoracje wne-*

trz z 2. połowy XVII wieku na Śląsku, Wrocław 1984 (rukopis doktorské práce uložený v knihovně Institutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego). S tezí nesouhlasí Czechowicz; uvádí, že Caroveho jediné samostatné a zřejmé dílo – kostel v Nové Rudě – není opatřeno žádnou štukaturou. Bogusław Czechowicz, *Kościół w Gorzanowie na Ziemi Kłodzkiej. Przyczynke do dziejów sztuki czeskiej*, Wrocław 2007, s. 108.

24 Konstanty Kalinowski (red.), *Katalog rzeźby barokowej na Śląsku, t. I, Hrabstwo kłodzkie*, Poznań 1987, s. 103–104. – Kalinowski, *Rzeźba barokowa na Śląsku* (pozn. 21), s. 46. Luragovi připisal modernizaci celého zámku vročenou mezi léta 1653–1657. V sale terrene, zámecké kapli a grottě vidí pozdně renesanční až manýristické elementy. Kostel podle něj vyzdobili stejní pracovníci, nejspíše Domenico Rossi, Andrea Galli a Andrea Cyrus. Viz Kalinowski, *Barock in Schlesien* (pozn. 21), s. 27–28, 103–104.

25 Krzysztof Eysymontt, Jacobo Carove – architekt i budowniczy kłodzki, in: *Karkonosz. Sudeckie Materiały krajoznawcze* 8, 1993, s. 81–82. Tato teze se objevuje už v rukopise: Krzysztof Eysymontt, *Studium historyczno-architektoniczne założenia dworskiego w Gorzanowie*, Wrocław 1990 (nepublikovaný rukopis). Na rukopis upozorňuje Czechowicz. Viz Czechowicz (pozn. 23).

26 Arno Herzig, *Die Entstehung der Barocklandschaft in der Grafschaft Glatz*, in: *Jahrbuch der Schlesisches Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, 28–29, 1997–1998, s. 385–403. Článek jmenovitě upozorňuje na důležité ikonografické prameny v podobě obrazů zahrady uložených ve sbírkách zámku Herberstein v Rakousku.

27 Czechowicz (pozn. 23). – Idem, *Z dziejów Gorzanowa* (cz. II), in: *Śląski labirynt krajoznawczy* IX, 1997, s. 44–46. – Idem, *Wczesnobarokowa kaplica św. Antoniego Padewskiego koło Gorzanowa*, in: *Karkonosz. Sudeckie Materiały krajoznawcze* VIII, 1993, s. 93–104.

28 Marius Smoliński, Giovanni Domenico Rossi – der Stuckateur aus dem Intelvi-Tal und seine Tätigkeit in Böhmen, Schlesien und West-Deutschland in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts, in: A. Koziel (ed.), *Wokół Karkonoszy i Gór Izerskich. Sztuka baroku na śląsko-czesko-łużyckim pograniczu*, Jelenia Góra 2012, s. 75–86. – Marius Smoliński, *I lavori di Carlo Lurago nella Contea di Kłodzko: innovazione e conseguenze per la Silesia, Passaggi a nord-est*, in: L. Dal Prá – L. Giacomelli – A. Spiriti (edd.), *Gli stuccatori dei laghi lombardi tra arte, tecnica e restauro, Atti del Convegno di Studi*, Trento 12.–14. febbraio 2009, Trento 2011, s. 345–355. – Marius Smoliński, *Carlo Lurago i włoska dominacja artystyczna na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku*, in: A. Betlej – K. Brzezina-Scheuerer – P. Oszczanowski, *Między Wrocławiem a Lwowem. Sztuka na Śląsku, w Małopolsce i na Rusi Koronnej w czasach nowożytnych*, Wrocław 2011, s. 173–181.

29 Krzysztof Eysymontt, *Rezydencja i ogrody Herbersteina w Gorzanowie (Grafenort)*, *Rocznik historii sztuki*, tom XXXIV, Warszawa 2009, s. 63–79.

30 Jagiełło – Brzezowski, *Ogrody na Śląsku* (pozn. 9), s. 204–223. – Jagiełło – Brzezowski, *Ogrody rezydencji gorzanowskiej...* (pozn. 9), s. 23–51.

9

10

Obr. 9. Klenba prostoru č. 8 se zbytkem štukového zrcadla, pohled k severu, zahradní pavilon, zámecký park, Gołanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jiří Kmošek, 2017.

Obr. 10. Předstín č. 5, detail poškozené hermionky, zahradní pavilon, zámecký park, Gołanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

Popis štukatur – současný stav vs. historická dokumentace

Dispozice zahradního pavilonu byla v literatuře už několikrát publikována, ovšem pouze formou schematických plánů, které zachycovaly jen přízemí budovy bez důrazu na průběh kleneb nebo další detaily. Nově byl v rámci stavebněhistorického průzkumu definován původní vzhled budovy, která měla vnější terasu a výrazně odlišný tvar zastřešení, než jaké se na stavbě dnes nachází. V rámci přípravy rekonstrukce stavby vzniklo zaměření aktuálního stavu objektu, které opatřené čísly jednotlivých prostor používáme dále pro zjednodušení popisu štukové výzdoby v těchto prostorách.

Pavilon je v přízemí vymezen převýšeným centrálním kruhovým sálem krytým kupolí s lucernou, který je přístupný čtveřicí předstíní vybudovaných na téměř čtvercových půdorysech, situovaných po dvou ze severu (5 a 6) a jihu (1 a 10). Zbylé prostory vnějšího traktu stavby jsou položeny mezi těmito páry vstupů, tvoří je na východě i západě vždy trojice dalších místností. Střední prostory na nepravidelně obdélných půdorysech (3 a 8) jsou přístupné portály z hlavního sálu. Vedou z nich průchody do dvou sousedních menších bočních prostor – na jedné straně do malých grott na lichoběžném půdorysu (2 a 7) a na druhé straně do prostor kruhového půdorysu, které dříve obsahovaly točitá schodiště do patra (9 a 4). Obě protilehlá schodiště zpřístupňovala původní venkovní terasu, která se v podobě prstence rozkládala nad klenbami vstupů a bočních místností tvořící

cích přízemí pavilonu. Z terasy bylo možné vstoupit vnějším protilehlým párem krátkých schodišť do dveří vedoucích do vnitřního prostoru (resp. na ochoz) lucerny nad klenbou kupole.

Interiér stavby ovládala bohatá štuková výzdoba pokrývající stropy i stěny prostor, kterou doplňovala četná zrcadla s nástěnnými malbami. Figurální výzdoba výrazně vystupovala do prostoru, postavy byly provedeny ve vysokém reliéfu a jejich končetiny se často odpoutávaly od podkladu ve výrazných gestech. Ornamentální, vegetabilní i zoomorfní a antropomorfní štukové prvky v některých částech stavby kontrastovaly se strukturovanými „grottovými“ povrchy. Ty byly provedeny buď jako plochy zvrásněné hrubou maltou do podoby skalisek a krápníků, nebo jako místa osázená vysoce plastickými úlomky porézního travertinu či strusky.

Původní podobu stavby je nutné hledat v archivní fotodokumentaci. Z přelomu 19. a 20. století známe několik fotografií zachycujících stav exteriéru a interiéru budovy. Byly publikovány v pracích Hanse Lutsche,³¹ Richarda Konwiarze³² a Bernharta Patzaka.³³ Tyto snímky i jejich varianty nebo další soudobé pohledy na pavilon můžeme hledat také ve dvou archivních sbírkách. V obrazové dokumentaci Herder Institutu v Marburgu existuje několik pohledů na exteriér a dále snímek z interiéru datovaný před rok 1945, zachycující západní část centrálního prostoru,³⁴ a další vedený severovýchodním směrem, který byl publikován i Lutschem.³⁵ Fotografka Marianne Kirchner v roce 1937 zřejmě v detailech nasnímal i interiér budovy; z těchto snímků je v archivu zachován pohled na okulus a štukatury vrcholové části centrálního prostoru³⁶ a detail štukové kartuše s malbou nad vstupem do jedné z bočních prostor.³⁷ Další snímky známe z nedatovaného alba z rodinného archivu Herbersteinů, je-

hož vznik můžeme klást nejspíše na přelom 19. a 20. století.³⁸

V následujícím textu popíšeme štukatury v komparaci se zachovanými archivními snímky, které se podařilo přesně lokalizovat. Poměrně detailní zacílení na jednotlivé motivy výzdoby by mělo primárně posloužit zachycení stavu rychle chátrajícího díla. Zmíníme i některé hůře čitelné detaily štukatur, jejichž popis může badatelům v budoucnu posloužit při hodnocení ikonografie nebo formálním zařazení štukového souboru.

■ Poznámky

31 Hans Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien. 2: Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks Breslau*, Breslau 1889, s. 48–52.

32 Richard Konwiarz, *Alt-Schlesien. Architektur – Raumkunst – Kunstgeschichte*, Stuttgart 1913.

33 Patzak, in: *Guda Obend!* (pozn. 18), s. 39–42.

34 Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg, Bildarchiv, inv. č. 70839 (online: <https://www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/70839>), vyhledáno 25. 1. 2020.

35 Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg, Bildarchiv, inv. č. 70840 (online: <https://www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/70840>), vyhledáno 25. 1. 2020.

36 Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg, Bildarchiv, Marianne Kirchner, 1937, inv. č. 70843 (online: <https://www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/70843>), vyhledáno 25. 1. 2020.

37 Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg, Bildarchiv, Marianne Kirchner, 1937, inv. č. 70842, (online: <https://www.herder-institut.de/bildkatalog/iv/70842>), vyhledáno 25. 1. 2020.

38 Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Familienarchiv Herberstein, Herrschaft Grafenort, fotoalbum Grafenort.

11

12

Štukatury ústředního sálu

Ústřední sál je na jihu a severu prolomen páry oblouků vstupů do předstíní a dvěma protějšíkovými portály zpřístupňujícími boční prostory. Štukatury přízemí centrálního sálu jsou značně poškozené. Arkády do vstupních předstíní lemují rámy kombinující ploché lišty a pásy perlovce. Profilaci ve vrcholech záklenků doplňují lichoběžné klenáky se zoomorfními maskarony. Pilíře mezi arkádami byly mezi plochými lištami okrajů ve stojatě obdélném poli obloženy travertinem, stejně jako konzoly u paty záklenků a celá vnitřní špaleta klenutí arkádového oblouku. Zde byly umístěny vysoce plastické travertinové dekorace formované do visících

krápníků. Travertinový obklad se z velké části nezachoval. Ve cviklech arkád jsou zakomponovány postavy mořských draků s netopýřími křídly a zakroucenými ocasy. Ve cviklu nad pilířem mezi arkádami se setkávají dva draci, kteří jsou k sobě otočení zády a jejich ocasy jsou propletené.

Členění východního a západního úseku stěny tvoří vždy pár převýšených nik po stranách nízkého portálu. Architektonický rámec nik od podlahy až k římsě pod klenbou v ploše vyplňoval grottový dekor – omítkové krápníky, na které byly nalepeny kusy porézního travertinu, a v konšě reliéfní mušle. S ním kontrastovaly štukové rámce s ušima, doplněné volutami obrostlými akantovými listy a klenáky s maskarony držícími ovocné festony. Niky završoval trojúhelný fronton s reliéfní mušlí, na němž stálo vždy po dvou putti. Z osmi figur nad čtyřmi nikami prostoru se dnes nezachovala žádná, zbyly po nich pouze fragmenty a kovové kotvicí prvky. Tyto pololežící figury byly komponovány v gestech odpočinku, ale též jako aktivní, ukazující na jednotlivé partie dalších dekorací nebo držící (v době pořizování nejstarší fotodokumentace již ztracené) atributy. K figurální výzdobě nik patřily ještě hermovky podpírající svými přikloněnými hlavami zalomené uši rámu. Obnažené postavy vyrůstaly z velkého uzlu draperií uvázaných kolem boků a v místě ramen přecházely do páru drobných křídel. Do současnosti se žádná z figur nezachovala v celistvém stavu.

Pravoúhlé portály vstupů do bočních prostor byly řešeny shodně. Členění odečítáme ze zachovaného východního vstupu, západní se téměř nezachoval. Stlačený vchod má profilovaný portál s ušima a v nadpraží ústupek vybavený

Obr. 11. Předstín č. 1, pohled do klenby, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

Obr. 12. Grottový prostor č. 3, pohled k severu, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

drobnými zavíjenými plochami s centrálním maskaronem. Uši jsou doplněny mašlemi a vně portálu podpírány dětskými hlavičkami rámovanými kudrnatými vlasy a netopýřími křídly a podloženými textilním závěsem. Supraporta má mezi hlavicemi s akanty zakomponovány dva proplétající se rohy hojnosti s ovocnou skrumáží. Ve vrcholu je roztržený segmentový fronton, do nějž je na zavíjené kartuši mezi voluty zasazen erb hraběcího rodu Herbersteinů přidržený dvěma putti.

Štukatury kupole

Centrální sál završuje kupole, která u paty vybíhá z římsy, původně obložené travertinovými krápníky. Ve vrcholu ji uzavírá kruhový okulus rámovaný profilovanou římsou vyloženou na konstrukci, která je patrná při pohledu shora z lucerny. Je složená ze segmentů dřevěných trámů, které jsou směrem do sálu opatřeny rákosou, podhosem a posléze finální vrstvou štuky. Vytažená štuková profilace kombinuje profily s motivy listovce, perlovce a vejcovce s plochými profily s ústupky a u okulu ji doplňuje pás se štukovými mušlemi.

Sféra kupole je rozdělená do osmi polí v centru se zrcadly přibližně hruškovitého tvaru na zavíjených kartuších, která byla určena pro nástěnné malby. Vertikální architektonické členění mezi poli nahrazují figurální štukové soubory.

Dekor klenby je vysoce plastický. Pod kartušemi směrem k patě klenutí leží vždy po dvou nymfách propletených rybími ocasy. Rukama přidrží rám zrcadla a stuhy s ovocnými festony zakončené závěsy z mušlí a tritónek. Mezi zrcadly stojí jako ústřední postavy satyrové, odlišení různými gesty a mimikou obličejů s nadsazenou lidskou fyziognomií (tváře se zachovaly jen u poloviny postav).

Nad hlavami satyrů jsou komponovány drobné srdčité kartuše se zavíjenými rámy.³⁹ Opět na ně navazují v tanečních postojích se široce rozkročenýma nebo překříženýma nohama postavy putti. Somatické typy s vystrčenými oblými břichy a zavalitými stehny navazují na ostatní figury tohoto typu. Mají jemně modelované kulaté obličejy s drobnými podbradky, masiv-

■ Poznámky

39 Dle zbytků maleb s modrým pozadím lze usuzovat, že zde byli namalováni letící ptáci.

13

14

Obr. 13. Centrální prostor pavilonu, pohled k jihozápadu, kolem 1900, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko) Reprofoto: Hans Lutsch, Bilderwerk schlesischer Kunstdenkmäler, Breslau 1903.

Obr. 14. Centrální prostor pavilonu, pohled k západu, 1937, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Reprofoto: Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg, Bildarchiv, inv. č. 70839.

ním spodním rtem, malými nosy a mandlovitýma očima, nad kterými jsou komponovány úzké linky obočí. Hlavy rámuji polodlouhé, silně zvlněné kučery. Postavy se přidržují okolního dekoru, ale především na svých hlavách nesou spodní části volutových konzol s maskarony, které tvoří podporu římsy okulu. Další postavy putti jsou umístěny po bocích satyrů a drží se obrazových rámců, jsou variabilně komponované, někdy ve statických, jindy v dynamických až tanečních postojích s končetinami modelovanými volně do prostoru.

Horní pás kompozice je tvořen putti, kteří nesou vrcholové konzoly. Navzájem je provazuje a doplňuje bohatý dekorativní systém stuh s ovocnými festony rámuje římsu okulu.

Štukatury lucerny

Ve vrcholu okulu se zvedá lucerna, již původně osvětlovalo osm oken a dva vstupy. Od

konce 19. století jsou téměř všechny otvory zaslepeny. Přístup do lucerny zajišťuje jediný vstup ze západu. Klenba lucerny má dřevěnou konstrukci vynášenou ramenáty. Situace je dobře patrná v destruovaném poli s podélným otvorem. Štuková výzdoba je natažena na hrázdné konstrukci na hladké omítce podložené rákosem a je kotvena za pomoci hřebíčků a železných drátů. Dekoraci prostoru lze rozdělit do dvou částí – na dekorativní rámce otvorů, které jsou běžnému divákovi neviditelné, a na pohledovou kompozici dříve patrnou při pohledu z přízemí centrálního sálu.

Otvory na stěnách rámuje shodný systém štukových rámců s listovci a perlovci, doplněný v parapetních částech pod okny vpadlými zrcadly, které oddělovaly maskarony, jichž je větší část dnes už destruovaná. Vysoce plastická kompozice na klenbě s tímto dekorem kontrastuje složitou kombinací pěti hruškovitých zrcadel pro nástěnnou malbu a antropomorfního štukového dekoru. Každý rám na bocích doplňují ženské figury s netopýřími křídly a akantovými ocasy. Mezi zrcadly je doplňují putti, kteří mají na hlavě položen koš s ovocem svázaný mašlí s vrcholovou zavíjenou kartuší. Obnažené postavičky s vypouklými bříšky jsou komponovány v různých postojích, většinou tak, že oběma rukama přidržují nad hlavami koše. Vrchol klenby lucerny je opatřen vpadlým kruho-

vým zrcadlem s bohatě strukturovaným rámem.

Vstupní předsíně

Čtvero vstupních prostor je mezi oblouky překlenuto křížovým klenebním polem. Stěny jsou prolomeny ve středu nikami klenutými konchou, do kterých byly u podlahy vloženy pískovcové bazény na nepravidelně oválném půdorysu. Štuková dekorace se rozvíjela na stěnách, klenbě i na vstupních archivoltách. Předsíně č. 5 a 10 byly navíc vybaveny také monumentální figurální výzdobou.

Klenební rozvrh prostoru č. 1 tvoří plastické zavíjené kartuše rámuje zrcadla pro nástěnné malby. Centrální kruhové zrcadlo má kartuši vybíhající do volut, mezi kterými jsou nataženy textilní stuhy pokračující po hranách klenebních polí. Ve výsečích klenby jsou zasazeny zavíjené kartuše rámuje stlačená zrcadla kapkovitého tvaru. Výběhy klenby pokrývají dvojice delfínů a velký akantový list vytažený z kompozice plochy stěny. Severozápadní část klenby prostoru je prolomená.

Plné úseky stěn jsou členěny kolem protějškově komponovaných nik s grottovým dekorem, dnes z velké části zničeným. S jeho strukturou kontrastovaly štukové profilované rámy s ušima, segmentové frontony s maskami a konchy s plasticky tvarovanými mušlemi.

15

16

17

Obr. 15. Předstíň č. 10 s monumentální výzdobou, 1937, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Reprofoto: Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg, Bildarchiv, inv. č. 70841.

Obr. 16. Figura Herkula v předstíni č. 10 s patrným cihelným jádrem a ocelovými prvky armatury, zahradní pavilon, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Vladislava Říhová, 2017.

Obr. 17. Kresba tužkou na omítce vytyčující rozvrh ženské hermovky ve štukové výzdobě předstíne č. 10, zahradní pavilon, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Vladislava Říhová, 2017.

Architekturu nik po stranách doprovázely antropomorfní hermovky vyrůstající z plochy velkého na okrajích zavíjeného akantového listu. V tomto prostoru jsou zachovány jen fragmenty či otisky postav v omítce.

Vstup č. 10 je překlenut klenbou s obdobou kompozicí štukatur jako v sousedním prostoru č. 1. Štukové lišty i kamenné obklady schází zvláště ve spodních partiích stěn a úplně jsou destruované v otvoru vnějšího pláště budovy. Plné úseky stěn jsou opět členěny kolem protějškově komponovaných nik, které měly původně u paty pískovcové bazény – zachovala se východní nečleněná pískovcová nádrž s ovalenou horní hranou. Zadní stěna bazény vybíhá do pískovcového soklíku, na němž je usazena pata kompozice monumentální mužské štukové figury.

Plochu východní niky formuje štuk s travertinovou inkrustací. Nika je opatřena rámem stejného typu jako v prostoru 1. Segmentový fronton je zde doplněn maskou se zakroucenými rohy. Hermovky pod ušima rámu vyrůstaly

z akantových listů zakončených chlupatými ocasy. Pravá (jižní) hermovka východní niky se nezachovala, známe z ní pouze fragment listu a část otisku těla. Levou (severní) hermovku tvoří zajímavé ženské torzo. Z hlavy přikloněné k nice se zachovala nosná část s cihelnou výplní. Hrudník je otlučený a jako nepoškozená působí jen partie boků, která má však odhalený klín, jemuž schází horní vrstva štukatury (nejspíše ovocného dekoru).

Shodné rámování má značně destruovaná nika protější západní stěny. Levá hermovka je zachována ve fragmentu a pravá je zcela odpadlá. Destrukce její plastické modelace odhalila nejen armatury v podobě kovaných hřebíků a většího kusu železného profilu, ale také přípravné podkresby provedené uhlem na hladkém bílém nátěru stěny. Zběžná kresba představuje obrys hlavy pouze s naznačenými očima a ústy, polohu krku, ňader a pokračuje linií boků. Podobné přípravné kresby jsou patrné i pod odpadlými vegetabilními motivy na klenbě tohoto prostoru.

Z historických snímků víme, jak západní stěna vypadala v autentičtější podobě.⁴⁰ Na původní pískovcový bazén zaplněný až po horní okraj materiálem navazoval omítkový sokl prostoru. Niku rámovaly hermovky přiložené k profilovanému ostění. V oblasti boků vyrůstaly z ovocné, listy podložené skrumáže, na kterou směrem k podlaze navazovaly podlouhlé akantové listy vybíhající po stranách vždy do tří bobulovitých rozvilin. Na listy se ve spodní části vázal další užší dekorativní prvek stylizovaný z chlupatého ocasu, který končil asi 30 cm nad soklem. Pravá hermovka byla ženská, levá mužská, obě však dodržovaly stejnou gestí-

kulaci – hlavou se přiklápěly k nice a vzpaženými rukama se přidržovaly architektonických prvků.

V obou nikách vstupu č. 10 se zachovaly zbytky monumentálních štukových postav. Pro západní postavu opět můžeme využít historický snímek, na kterém je patrné, že už na počátku 20. století byla tamní socha poničená. Mužský akt otočený k divákovi zády měl výrazně nadsazenou muskulaturu. Obnažené tělo sedělo na soklu tvořeném ze stočených zvířecích ocasů. Postava měla pravou ruku zkroucenou za záda a přidržovala v úrovni svého pozadí ocas přemožené potvory. Levou ruku měla vztaženu nad hlavu a připravenou k úderu palicí tvořené trnem a válcem. V současnosti je mužské torzo zbaveno hlavy, po níž se ve vrcholu zachoval jen kovaný trn; chybějí údy a také téměř veškerá povrchová modelace štku. Kvalitu finálních štukových vrstev můžeme sledovat jen na plecích. Tělo protivníka je až na zkroucenou antropomorfní paži destruované.

V protější východní nice je také umístěno mužské torzo s výraznou muskulaturou. Dobře se zachovala partie hrudníku a levé ruky schované za tělem a nohy zlomené v kolenu. K pravému boku postavy přiléhá ve spodní části torzo dalšího trupu, nejspíše zvířecího, který je směrem dozadu opatřen krátkými nohama s pařáty. Pro tuto partii se nezachovala kvalitní starší fotodokumentace. Z jediného publiko-

■ Poznámky

40 Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung Marburg, Bildarchiv, inv. č. 70841 (část), 70839 (celek).

vaného snímku je patrné,⁴¹ že muž měl nejspíše vousatou tvář a v pravé ruce napražené nad hlavou držel kyj, kterým přemáhal potvoru.

Prostor č. 5 měl obdobný klenební rozvrh jako vstup č. 1. Zachovala se zde jen část východního a severního pole, zbytek štukatur je odpadlý až na cihelné zdivo. Východní a západní stěna mají niky, jejichž rámování se shoduje s nikami v protějších předsíních. Východní nika má poškozený rámec a schází jí většina travertinového obkladu. Původní sousoší známe jen z historické fotografie.⁴² Snímky nižší kvality bohužel neukazují detaily. Na skalisku nad bazénem stála široce rozkročená mužská postava s pravou rukou zdviženou a levou svírající u svého boku drobnější ženskou figuru, z níž se zachoval fragment chodidla. Figurální výzdobu doplňovaly hermovky – z páru se zachovalo pouze torzo levé mužské postavy, v tomto případě unikátně i s modelací kudrnaté hlavy a vousaté tváře.

Západní stěna prostoru je zničená zatékáním vody. Schází zde většina omítek. Nad ní jsou zjevné kovové armatury, které nesly hmotu štukového frontonu. Podobu této partie známe poměrně dobře z historických fotografií.⁴³ Nad bazénem bylo na skalisko v nice zasazeno monumentální sousoší muže, který u svého levého boku přidržoval menší ženskou postavu bránící se rukama vztaženými k mužově hlavě. Hlava s výrazně nadsazenými rysy měla krátké kudrnaté vlasy a vousy.⁴⁴

Sousední prostor č. 6 je dnes destruovaný, s jen malými zachovanými fragmenty štukatur nebo zbytků jejich armatur. Západní stěna je zachycena na historickém snímku z roku 1903.⁴⁵ Štukové hermovky niky byly už v době vzniku snímku zcela destruované.

Boční prostory pavilonu

Lichoběžný prostor grotty č. 2 na východě se zachoval v dobrém stavu. Vstup je zaklenut segmentem, opatřen ostěním s ušima a v nastavci srdčitou zavíjenou kartuší, s mohutnými volutami a centrálním zrcadlem pro nástěnnou malbu. Špaleta je v nadpraží rozdělena plochými štukovými lištami na tři pole – centrální oválné a boční obdélná, v nichž jsou zasazena drobná vpadlá zrcadla pro malířskou výzdobu rámovaná pásy perlovce. Svislé části špalety pokrývá stejný systém členění a ve všech zrcadlech jsou patrné fragmenty nástěnných maleb. Obdobně je komponováno štukové členění protějšího otvoru okna. Placková konstrukce klenby je pokrytá plastickou štukovou zavíjenou kartuší rámujiící zrcadlo ve tvaru listu, který vybíhá do špičky. Zachovala se i nástěnná malba v podobě padajícího chiaroscurového andílka. Stěny prostoru pokrývá zvrásněná omítka s maltovými lůžky po osazení lastur.

Nad zaobleným obdélným půdorysem sousedního prostoru č. 3 je vystavěna necková klenba s centrálním zrcadlem. Vnější obvodová stěna je v centru prolomena oknem, ostatní stěny pravoúhlými otvory vstupů. Zdi mají grottový dekor. Štukatury se zachovaly ve velmi dobrém stavu. Nejnáročnější výzdobu nese portál vstupu do centrální části pavilonu, který je komponován na obloukovitě vypjaté stěně. Kamenné ostění otvoru je pokryto štukovým rámcem vytaženým do uší. Ostění členěné plochými lištami s perlovcovými pásky na okrajích je shodné se sousedními prostorami. V nadpraží i po bocích jsou vždy drobná vpadlá pole pro nástěnné malby – střední v podobě protaženého hexagonu, boční nepravidelně obdélná.

V nadpraží portálu je osazena masivní zavíjená kartuše se stlačeným srdčítým vpadlým zrcadlem s dobře zachovanou nástěnnou malbou ženy držící hodiny. Kartuši na bocích doprovázejí dva sedící satyrové hrající na rohy, obrácení zády k centru kompozice.

Portály vstupů do bočních prostor jsou komponovány shodně. V nadpraží je osazena masivní zavíjená kartuše se srdčítým vpadlým zrcadlem, která ve vrcholu vybíhá do voluty pokryté maskaronem. Na bocích ji přidržují polopostavy nymf vystupující z ulit tritónek. Těla modelovaná s oblými břichy a drobnými řadry doplňují jemně vytvářené hlavy s vysokými čely, polodlouhými kadeřemi vlasů a drobnými obličejí s tenkými linkami obočí. Na vrcholovém maskaronu jsou patrné drobné barevné akcenty v podobě modrých duhovek očí.

Neckovou klenbu prostoru tvoří čtyři boční lehce lichoběžná pole stýkající se ve vrcholovém plochém poli kopírujícím půdorys místnosti. V koutech je zasazeno vždy po páru polofigur ženských aktů s netopýřími křídly a ocasy z akantových rozvilin. Nad hlavami přidržují stuhu ovocných festonů.

Zaniklé točité schodiště (prostor) č. 4 má štukatury zachované jen fragmentárně ve špaletách okenního a dveřního otvoru. Dveřní otvor má v nadpraží tři pole – centrální oválné a boční nepravidelně obdélná s drobnými vpadlými zrcadly pro malířskou výzdobu.⁴⁶ Svislé části špalety pokrývá stejný systém členění, často poničený tak, že jsou patrné přípravné linie přímek rytých začerstva do podkladové omítky, které jsou kombinované s uhlovými kresbami, jimiž štukatéri rozvrhovali oblé tvary oválných zrcadel. Obdobně je řešeno i ostění okna.

Malá prostora grotty č. 7 je na lichoběžném půdorysu zaklenutá plackou. Její výzdoba se zachovala jen fragmentárně ve špaletách otvorů a z části na klenbě, která měla plastické štukové zavíjené kartuše se zrcadlem pro nástěnnou malbu.⁴⁷ Plochy stěn původně pokrýval grottový dekor.

Západní centrální boční prostor č. 8 má zrcadlovou klenbu komponovanou nad zakřiveným obdélným půdorysem. Vnější obvodová stěna je v centru prolomena pravoúhlým okenním otvorem, ostatní stěny prolamují pravoúhlé otvory vstupů. Úseky stěn mají zdevastovaný grottový dekor přerušovaný jen štukaturami rámu otvorů. Portál vstupu do centrálního prostoru pavilonu nesl původně náročnou výzdobu. Ostění tvoří štukový rámec vytažený do uší, na něž navazují značně poničené špalety. Kartuše v nadpraží portálu je až na část severního okraje zničená. Z celé kompozice se zachovala spodní voluta a na ni navazující maskaron s netopýřím křídlem.

Jižní portál vedoucí do grotty se nezachoval, severní vedoucí do prostoru točitého schodiště je poničený. V jeho nadpraží je osazena zavíjená kartuše s trojlístým vpadlým zrcadlem, zakončená ve spodní části na bocích výraznými volutami, na nichž sedí putti, kteří se přiklání ke kartuši a přidržují ji. Obnažená těla mají oblá břicha a zavalité nohy. Na vrcholovém maskaronu byly odhaleny drobné barevné akcenty v podobě modrých duhovek očí.

Klenbu původně zdobila čtyři boční lehce lichoběžná pole stýkající se ve vrcholovém plochém poli kopírujícím půdorys místnosti. Dnes se část kompozice zachovala nad západní a severní stěnou. Je z ní patrné, že v koutech bylo zasazeno vždy po páru postav putti, obdobných postavám v nadpraží severního portálu.

Zrušené točité schodiště (prostor č. 9) je opět vybaveno štukaturami jen sporadicky ve špaletách otvorů. Systém jejich členění je i s detaily obdobný sousedním prostorům.

Výstavba a vznik díla, postupy a barevné úpravy

Devastace pavilonu zřetelně odhalila užité materiály a technologické postupy. Přízemní konstrukce byly vyzděny ze smíšeného zdiva s velkým podílem lomového kamene, klenby prostor přízemí i kupole byly vyskládány z cihel a lucerna byla ve vrcholu stavby vztýčena jako lehká hrázděná konstrukce kombinující dubové a z části i jedlové trámy a cihelnou výplň. V interiéru byly na zdivo nanášeny dvě vrstvy

■ Poznámky

⁴¹ Patzak, in: *Guda Obend!* (pozn. 18), s. 39–42.

⁴² Ibidem.

⁴³ Lutsch (pozn. 17). – Patzak, in: *Guda Obend!* (pozn. 18), s. 39–42.

⁴⁴ Tato kompozice byla nepochybně inspirována Únosem Proserpiny od G. L. Berniniho.

⁴⁵ Lutsch (pozn. 17).

⁴⁶ V západním poli se zachovala autentická malba letící labutě na modrém pozadí.

⁴⁷ Jsou zde patrní dva soupeřící chiaroscuroví andílci.

18

19

Obr. 18. Detail kovaných hřebů nesoucích původně štukovou výzdobu, zahradní pavilon, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Jakub Kmošek, 2017.

Obr. 19. Detail draka v centrálním prostoru pavilonu se zbytkem polychromie v očním důlku, zahradní pavilon, zámecký park, Gořanov (Polsko, Kladsko). Foto: Zuzana Křenková, 2017.

malt. První vrstva jako podhoz, tzv. „špric“, má podobu hrubší řidší malty, která obyčejně sloužila jako spojovací můstek mezi zdívkem a vlastní omítkou. Na první vrstvě byla natažena druhá malta. Do zavadlého povrchu této hladké omítky bylo vyryto základní členění architektury. Provádělo se předmětem s ostrým hrotem a rýsovalo se nejspíše pomocí latí. Výsledné linie jsou subtilní a byly nalezeny ve svislých částech špalet otvorů, kde vymezovaly šíři budoucích štukových profilací, i pod frontony nad nikami centrálního prostoru. Zde byly vyrývány i dlouhé oblé linie vymezující budoucí plastickou profilaci. Menší zaoblené části plánovaného architektonického členění byly mezi rytými čarami „vyhledávány“ pomocí uhlové kresby, což je patrné například u štukových zrcadel ve špaletách. Komplikovanější figurální a vegetabilní štukatury byly na hladkou omítku také rozkresleny. Tyto zběžné rychlé kresby jsou patrné na mnoha místech, z nichž odpadly celé štukové figury. Zachycují jen orientační členění a hmotu štukatur, nikoliv detaily.

Obě vrstvy převážně vápenné malty můžeme považovat za nejstarší úpravu pavilonu. Jsou i ve hmotě světle bělavé barvy a je od nich možné snadno odlišit pozdější vápenocementové vysprávky. Hydraulickou příměsí jsou drcené cihly a plnivem kromě písku i drobné oblázky. Stejný materiál byl použit i pro vytvoření základních hmot monumentálních figurálních plastik v nikách, případně se uplatnil ve výzdobě kupole a stěn.

Při modelování vysokých figurálních kompozic si štukatéři pomáhali různými podpurnými prvky. Využívali cihelné jádro nebo další úlomky zdicího materiálu, na něž nanášeli hmotu štuky a také používali železné skoby, hřebíky, trny a dráty a do hmot soch vkládali železné armatury.

K finalizování úprav byla použita jemná bílá vápenná malta pojená silně dolomitickým vápnem s nízkým obsahem příměsí a vysokým podílem hořčíku. Její výplňovou složku tvoří čistě křemičitý vytříděný písek. Štuk neobsahuje sádku. Na některých místech na in situ modelovaných štukových figurách, především těch monumentálních v nikách, byla malta nanášena i v několika vrstvách a v tloušťce od několika milimetrů až po několik centimetrů. Vrstvy jemného štuky sledovaly již výsledné proporce a modelaci, takže jsou různé silné. Poslední dvě až čtyři vrstvy jsou na povrchu utaženy do hladka z jemného štuky. Autor jimi promodeloval například nadsazenou svalovou hmotu mužských korpusů.

Dekoratívni architektonické prvky z části vznikaly pomocí šablony. To je dobře patrné u perlovcového ornamentu, kdy jednotlivé korálky společně s dvojicí vpichů po stranách v mezerách mezi nimi pravděpodobně kontinuálně vytlačovalo rádélko. Usuzujeme na ně, protože při průzkumu nebyla nalezena hranice mezi jednotlivými prvky; nejspíše tak zprvu vznikl profil, který štukatéři rozčlenili tažením rádélka s dutinami ve tvaru korálků a s bodci (asi hřebíky) mezi nimi.

Musíme počítat s tím, že štukatury nikdy v prostoru nepůsobily samy, byly součástí bohatého dekorativního systému, který kombinoval grottové prvky na stěnách, travertinové obklady či prvky obložené tmavou železářskou struskou s nástěnnými malbami, pro které bylo od počátku vytvářeno místo v kartuších. Celkovou barevnou úpravu si tak můžeme představit

jako kontrast bílých (možná mírně barevně akcentovaných) štukatur a tmavších grottových pasáží s drobnými a často i blyštivými barevnými detaily, jako byly lepené mušle s perleťovými odlesky a polodrahokamy, z nichž se podařilo při průzkumu najít pouze jediný v tmavě zelené barevnosti. V dekorativním štukovém systému byla zasazena zrcadla pro pestré nástěnné malby spojené důrazem na modré pozadí, které mělo evokovat průhledy klenbou směrem do nebe (na tomto pozadí byli kromě velkých figurálních scén vymalováni například ptáci nebo vznášející se andělé).

Štukatury centrálního sálu byly na stěnách i kupoli pravděpodobně laděny jednotně do světlého bělavého tónu. Ve starší literatuře se objevuje zmínka o nálezů žlutavé slonovinové barvy, která byla objevena při průzkumu na počátku 20. století, kdy se v sondách vzniklých při „jemném“ oškrábání štukových partií ukázala starší barevnost: „*zarten gelblichen Elfenbeinton*“.⁴⁸ Z chemicko-technologického průzkumu vyplývá, že původní úprava měla podobu bílého vápenného nátěru blízkého omítkové vrstvě. Na něm byly při vizuálním průzkumu patrné další, minimálně dvě mladší nepůvodní vápenné vrstvy povrchových úprav, které už měly příměs hnědočervených hlinek.

Při průzkumu se podařilo najít několik ojedinělých fragmentů barevných vrstev. Jednalo se o zorničky očí a neidentifikovatelnou tmavou vrstvu v podpaží jedné z monumentálních mužských plastik. Původnost modrých zorniček vyvrátil laboratorní průzkum díky obsahu umělého ultramarínu, který se v době vzniku výzdoby

■ Poznámky

⁴⁸ Patzak, in: *Unterhaltungs-Beilage der Schlesischer Zeitung* (pozn. 18), s. 1.

ještě nepoužíval.⁴⁹ Pod modrou se ale nachází starší černá vrstva, kterou jsme našli i na monumentální soše, a v tomto případě by se mohlo jednat o původní barevné akcenty plastické štukové výzdoby.

Zhodnocení a datace štukatur

Při hodnocení výtvarné stránky musíme upozornit na kolísavou kvalitu provedení štku. V souboru je možné rozpoznat několik sochařských rukopisů a dá se předpokládat, že na výzdobě pracovala pravděpodobně jedna dílna o více pomocnících. Detailní interpretaci formálního rozřazení štukatur jednotlivým rukám autorů se na tomto místě věnovat nebudeme, můžeme však na rozdíl od starší literatury zúžit problém datace štukové výzdoby. Ta byla už od počátku bádání kladena nejčastěji do 50. let 17. století, ačkoliv datace samotné budovy pavilonu bývala někdy posouvána k roku 1637. V rámci našeho bádání jsme měli možnost nechat exaktně datovat některé konstrukční prvky lucerny. Výsledky dendrochronologického průzkumu zařadily skácení dubových dřev do let 1660–1661 a jedlových trámů do let 1666–1667.⁵⁰ Tato data dala vzniku pavilonu a jeho výzdoby pevný časový rámec. Musíme předpokládat, že na stavbu hrázděné konstrukce bylo použito již vyschlé dubové dřevo, u kterého se dala předpokládat tvarová stabilita. Pro doplnění konstrukce potom posloužilo jedlové dřevo skácené o šest let později. Hypoteticky můžeme vznik stavby klást do roku 1667 a počítat s tím, že její štuková výzdoba vznikla v těsné návaznosti na dokončení architektury, tedy v tomtéž či následujícím roce.

Jak je patrné z popisu, autentická podoba výzdoby pavilonu je z velké části zaniklá. Budova zažila vyrabování vojáky v roce 1779, několik let do objektu teklo střechou, která byla znovu opravena až po válce v roce 1780, budovu zasáhla povodeň (asi 22. května 1783) a byla renovována v roce 1866. Střecha byla devastována i několik desetiletí v průběhu druhé poloviny 20. století a v současnosti do budovy také zatéká.

Kromě dešťové vody vždy na štukatury působilo vlhnutí vlhkostí, ať už z původního vodního systému, který zásoboval grottové prostory, nebo kvůli posazení budovy pod svahem ve snížené části zahrady. Zavlhčení způsobilo masivní odpadávání omítek i štukové modelace. Další degradace štukatur je patrná ve formě prasklin, prachových depozitů a biologického napadení, které se v podobě řas objevuje hlavně ve dvou vstupních předsíních, nad nimiž do klenby zatéká. Poslední vrstvy oprav štukatur byly provedeny už na počátku 20. století z hrubozrnnější tvrdé omítky rozetřené i přes dochované originální štuky.

Vnímání původního záměru barokních tvůrců naprosto změnilo sekundární zazdění otvorů lucerny a jejich překrytí střešní konstrukcí. Pro plastickou modelaci štukatur bylo totiž zásadní původní horní osvětlení budovy, kdy z lucerny okulem ve vrcholu klenby dopadalo světlo dovnitř pavilonu. Štuková výzdoba kupole dnes zaniká a výzdoba zaklenutí lucerny, která v původním konceptu musela zářit nad okulem a vznášet se v nejvyšším místě stavby, není bez umělého osvětlení v současnosti vůbec čitelná. Podobně tmavé jsou i boční prostory grott a schodišť s okny zaslepenými vesměs ve druhé polovině 20. století.

Závěr

Šokující poválečnou degradaci architektury a výzdoby pavilonu lze vnímat jako důsledek nepříznivé společenské situace polského pohraničí ve druhé polovině 20. století. Gořanov ležící v Sudetech byl v roce 1946 vysídlen, noví obyvatelé neměli k vesnici ani k oblasti žádné vazby a dalo by se říct, že se nastěhovali „do stínu“ bývalé hraběcí rezidence. Vnímání zámeckého komplexu, který z části využilo místní zemědělské družstvo, těsně souvisí s celkovým vnímáním Kladska a Slezska jako součástí Polské (později Polské lidové) republiky. Vysídlená oblast byla považována za kulturní dědictví Německa nejen kvůli německojazyčnému obyvatelstvu, ale především proto, že od poloviny 18. století patřila pod správu Pruska s centrem v Berlíně. Ochrana „německých“ památek nebyla pro polskou památkovou péči žádnou prioritou. V oblasti sice, stejně jako v celé zemi, probíhala poválečná obnova historických center bývalých německých měst (často s plošnou asanací architektonických památek), historické stavby na venkově ale zůstaly naprosto bez zájmu a mnohdy i bez využití. V tomto směru je ilustrativní jak případ gořanovského zámku, tak řady menších renesančních zámčků a tvrzí v Kladské kotlině, které po válce zanikly nebo se dodnes zachovaly v podobě zřícenin.

Veřejnost považovala gořanovskou rezidenci s pavilonem za německou památku, odborníci ji zase řadili mezi „české“ objekty. Ostatně i posudek polského kolegy, který se vyjádřil k této studii v recenzním řízení, klasifikuje gořanovský pavilon jako „*nejoriginálnější stavbu svého typu na českém území*“.⁵¹ Zařazení pavilonu do sféry českého architektonického dědictví nastavilo ještě další úroveň nezájmu. Dobře ji ilustruje i fakt, že budova byla spolu s přílehlou částí parku a dalšími historickými objekty v obci v roce 2018 navržena k demolici při přípravě protipovodňových opatření. Projekt plánovaného suchého poldru byl sice o rok později revidován,⁵² ale už jen úvahy takového typu

ukazují, že v očích polských projektantů a úřadů pavilon postrádá jakoukoliv hodnotu. Přitom se stále jedná o působivý celek, který bohatstvím motivů a kvalitou štukatérské práce mezi dobovými realizacemi závěru 60. a průběhu 70. let 17. století ve středoevropském prostoru těžko hledá srovnání. Zmíněný kroměřížský pavilon, opatřený též bohatou dekorativní štukovou a sochařskou výzdobou, nástěnnými malbami, prostorami s umělými jeskyněmi, oblázkovými mozaikami a původně i vodním systémem spršky, je dnes spolu se zámeckými zahradami Kroměříže součástí Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. Situace pavilonu v Gořanově je k takovému vysokému ocenění velmi smutným kontrastem. Cílem studie bylo zdůraznit fakt, že ačkoliv zdejší interiér desítky let chátrá, stále má výtvarné kvality, které je potřeba chránit. Třeba této záchrany může napomoci i povzbuzení zájmu mezi českými badateli, kterému bychom chtěli předloženou studií dát impuls. Kroměřížské Květné zahradě a tamní Rotundě je věnován důsledný badatelský zájem, jak ilustruje i několik recentních publikací. Gořanovský pavilon svou novou datací nabízí Kroměříži pandán, který zaslouží prověřit v mnoha ohledech. Z nich můžeme dalšímu bádání nabídnout různá témata, ať už se jedná o stále otevřenou otázku atribuce architektury, štukatur nebo celkového ideového programu výzdoby původní barokní zahrady i její centrální stavby.

Studie byla zpracována za finanční podpory MKČR v projektu NAKI DG18P02OVV005 Renesanční a manýristické štukatérství v Čechách a na Moravě (2018–2022).

■ Poznámky

49 Renata Tišlová, *Rotunda s grottou, zámek Gorzanów. Chemicko-technologický průzkum interiérové výzdoby*, Katedra chemické technologie FR UPa, listopad 2018.

50 Křenková – Řihová, *Nedestruktivní stavebně-historický průzkum...* (pozn. 4); dendrochronologický průzkum zpracoval Ing. Tomáš Kyncl.

51 Na tomto místě recenzentovi děkujeme za podnětné poznámky ke studii a za upozornění na plánovaná protipovodňová opatření. Posudek je uložen v redakci časopisu.

52 Viz <http://forumziemiklodzkie.org/index.php/memorial-uwagi-do-koncepcji-wod-polskich/>, vyhledáno 25. 12. 2020. Uvažovalo se o demolici historických budov nejen v Gořanově, ale také v dalších vesnicích a o přesídlení 2 500 obyvatel.